

(NE)MOĆ RELIGIJA U ODGOVORU NA KRIZU U SUVREMENOM SVIJETU

Berislav ČOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
e-mail: bcovic@ffzg.unizg.hr

ABSTRACT

Živimo u društvu koje sebe opisuje kao moderno, globalizirano, sekularizirano i tehnički napredno i koje sa sobom nosi brojne prednosti ali i određene nedostatke. Unatoč svim tim velikim i naprednim tehničkim dostignućima i dalje svjedočimo brojnim krizama i napetostima, sve je manje pravih odgovora i konkretnih rješenja za sve veći broj izazova. Iz tog razloga mišljenja smo da je tom i takvom društvu potrebna jedna svijest o odgovornosti i odgovornom djelovanju svakog pojedinca, zapravo riječ odgovornost treba i mora postati duhovni i misaoni pokretač u premošćivanju svih tih umjetno izazvanih nesporazuma, kriza i napetosti. U tom procesu premošćivanja jednu od bitnih, ako ne i najvećih uloga imaju religije i religijske zajednice, one stoljećima baštine one temeljne vrijednosti putem kojih mogu posredovati tu odgovornost i brigu za svakog čovjeka. Zadaća ovog istraživanja jest jednim filozofskim pristupom kritički razmotriti njihovu ulogu i doprinos posredovanju odgovornosti i odgovornog djelovanja.

Ključne riječi: etika, filozofija, korupcija, odgovornost, pohlepa, religija, sekularizacija, suvremeno društvo

THE (IN)CAPABILITY OF RELIGIONS IN ANSWERING THE CONTEMPORARY CRISIS

We live in a society that is considered modern, globalized, secularized, and technically progressive. This society brings about numerous advantages, as well as certain disadvantages. In spite of all these great and thriving technical achievements, there are still a lot of crises and tensions, and there are fewer and fewer real answers and concrete solutions to ever-increasing number of challenges. For this reason, we are of the opinion that an awareness of responsibility, as well as a responsible action of each individual should be established. By “responsibility” we mean a spiritual and thought mover in bridging

these artificially built misunderstandings, crises, and tensions. An immense, even the most important role in this process of bridging pertains to religions and religious communities. Namely, they have for centuries been a heirloom of fundamental values, by means of which the responsibility and the care for every human being can be mediated. The aim of this investigation is to critically consider, by a philosophical approach, the role of religions and religious communities in mediation of responsibility and responsible action, as well as their contribution in this mediating.

Keywords: ethics, philosophy, corruption, responsibility, greed, religion, secularization, contemporary society

1.0 Uvod

U radu se kroz jedan širi filozofsko-kritički pristup promišlja sve veći utjecaj znanstveno-tehničkog napretka i razvoja na čovjeka i društvo. Taj moderni napredak uz sve svoje prednosti pokazuje i brojne nedostatke koji se ogledaju u sve prisutnijoj društvenoj razjedinjenosti i čovjekovoj dezorijentiranosti. Postaje vidljivo kako čovjek i društvo sve manje mogu pratiti njegovu ubrzanu dinamiku razvoja. U tim permanentnim napetostima između onoga što je Erich Fromm opisao kao *Imati ili biti*¹ nije ostala pošteđena ni religija, što se možda i najjasnije pokazuje kroz proces sekularizacije ili posvjetovljenja. Međutim, ovdje taj proces i razvoj nije shvaćen u onom potpuno negativnom smislu odustajanja, odbijanja ili potpunog nestanka čovjeka i društva, pa i religija. Naprotiv, traži se drukčiji pogled, jedan novi zakret u promišljanju i shvaćanju modernog razvoja i napretka, zahtijeva se iskrenost i otvorenost u komunikaciji. Kroz uvide brojnih autora nastoji se ukazati na činjenicu da znanstveno-tehnički napredak nužno mora biti zasnovan na onim etičkim i moralnim vrijednosti. U suprotnom, pretvorit će se u stanje koje će čovjeka i društvo, suprotno svim njegovim optimističnim očekivanjima, dovesti do još veće zbunjenosti, dezorijentiranosti i osamljenosti, a u konačnici do toga da u potpunosti i nepovratno izgubi ne samo svoj identitet, već i samoga sebe.

1 Usp. Fromm, E. *Imati ili biti?* Naprijed, Zagreb, 1979.

Područja u kojima samo kao društvo moralno i najviše zakazali su pohlepa, korupcija i siromaštvo, s pravom možemo reći da su temeljna zla našega vremena. Kako bi ispravno mogli odgovoriti na te brojne izazove zahtijeva se jedna temeljna odgovornost, promišljena i shvaćena na tragu dvojice utjecajnih filozofa Romana Ingardena i Hansa Jonasa. Međutim, uvjet za tako shvaćenu odgovornost jest sloboda; sloboda u promjeni svijesti svakog pojedinca, temeljni zaokret u vidu potvrđivanja etičkih i moralnih vrijednosti, posredovanje temeljnog etosa čovječanstva na tragu Hans Küng i njegova projekta svjetski etos.

U konačnici, u radu se postavlja pitanje same budućnosti religija u tim suvremenim procesima, odnosno, imaju li one sposobnost odgovoriti na sve veće izazove modernog doba? To je zasigurno ozbiljno i otvoreno pitanje koje zahtijeva puno širu analizu od ove naše, a odgovor ovisit će ne samo o njima već i o znanstveno-tehničkom razvoju, jednako kao i o kretanjima našeg suvremenog društva koje se i samo susreće s permanentnim krizama i izazovima.

2.0 Izazovi sekularizacije i znanstveno-tehničkog napretka na razvoj suvremenog čovjeka i društva

Brojni autori mišljenja su da suvremeni čovjek i društvo žive u tehnički naprednom ali i vrlo izazovnom vremenu. Nije potrebno previše isticati da taj veliki napredak i tehnički razvoj uz sve svoje prednosti sa sobom nosi i brojne opasnosti. To vrijeme očituje se u vidu velikih i ubrzanih promjena i to na svim područjima života od društvenog, kulturnog pa sve do religijskog, duhovnog. Za bolje razumijevanje svih tih izazova našega modernog vremena, napose da bi se razumjelo uzroke i posljedice moralnih i etičkih zastranjenja, kao i čovjekovu duboku razjedinjenosti i dezorijentiranost, potrebno je kroz jedan filozofsko-kritički pristup ukazati na određene činjenice i područja u kojima se i proces sekularizacije najjasnije pokazao, a to je područje duhovnog, religijskog.² O samoj kompleksnosti i velikom izazovu u istraživanju tog područja govori nam činjenica da na jednoj strani imamo autore koji smatraju da se upravo u području religijskog

2 U razumijevanju modernog vremena i sekularizacije oslanjamo se na Charlesa Taylora i njegovo djelo *A Secular Age*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2018.

proces sekularizacije pokazuje u svom punom sjaju, razotkrivajući svu svoju „bijedu“ i „zastranjenja“, dok su drugi mišljenja da je to jedinstvena prilika svim religijama i religijskim skupinama da putem autentičnog svjedočenja svoga poziva i poslanja odgovore na izazove i krize suvremenog društva i čovjeka.³ Ne ulazeći dublje u pojmovni odnos razumijevanja, ipak moramo postaviti pitanje mogu li religije, zarobljene i ne slobodne od pohlepe, korupcije i moći za vlast, iskreno odgovoriti na sve izazove modernog doba?⁴ U tom kontekstu promišljanja sekularizacije kao procesa modernizacije⁵,

3 Riječ sekularizacija (lat. *saecularisation*) u prijevodu označava posvjetovljenje, pojedini autori taj pojam definiraju kao „povijesni proces oslobađanja ljudskog roda od dominacije mitova, metafizičkih i religioznih pojmova, da bi se vratio samom sebi i tako sam upravljao svojom egzistencijom i sudbinom, pri čemu naglašavaju kako je taj pojam potrebno strogo razlikovati od etimološki sličnih ali po sadržaju različitih pojmova: sekularnost i sekularizam“. Usp. Srakić, M. Sekularizacija grijeha i krivnje. *Bogoslovska smotra*, 46(1976)4, str. 394-395, kao i Mardešić, Ž. Sekularizacija i sekularizam. *Kana*, 4(2005), Kršćanska sadašnjost, Zagreb. Kada je u pitanju sekularizacija i njen utjecaj na čovjeka i društvo važno je istaknuti da taj proces nije neka nova pojava ili nepoznanica, naprotiv proces sekularizacije vidljiv je na različitim područjima ljudskog života i njime je obilježeno čitavo naše moderno društvo. Pojedini autori tako ističu kako je sam pojam sekularizacija dosta složen i da je zbog svoga brzog rasta i širenja i dospio do svojih oprečnih značenja, odnosno do te svoje složenosti koja nije samorazumljiva. Usp. Vučković, A. (2012). Sekularizacija društva i sakralizacija osobe. *Bogoslovska smotra*, 82(2012)4, str. 919. Upravo iz tog razlog se sekularizacija i shvaća na različite načine, tako je jedni vide isključivo kao borbu protiv kršćanstva i Crkve, odnosno kao njenu veliku prijetnju i opasnost, dok je drugi promatraju kao najbolju priliku po njih same, tj. da iznova potvrde svoj identitet i izvorno poslanje, a to je ostvarivo isključivo i samo ako se jasno odvoji ono duhovno od javnog, odnosno sakralno od svjetovnog. Više vidi u: Mardešić, Ž. *Rascjep u svetome*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007., str. 244.

4 Velik doprinos istraživanju ovog pitanja dao je Željko Mardešić, više u: Brebrić, S. Ovjere sekularizacije – aktualnost Mardešićevih istraživanja, *Nova prisutnost*, 14(2016)3, str. 341-368. O odnosu vjernika i sekularnih građana upućujemo na promišljanje Jürgena Habermasa i Josepha Ratzingera pod naslovom *Dialektik der Säkularisierung*, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 2011.

5 Tako Rusmir Šadić u radu pod naslovom *Religija u postsekularnom dobu* navodi da određeni utjecajni filozofi i sociolozi smatraju kako je mjesto i uloga religije u tom dobu potpuno izmijenjana i da se dogodio značajan obrat u pogledu predviđanja njene budućnosti. Za opis tog stanja najprimjereniji je pojam *postsekularno doba* kojeg je uveo i detaljno opisao njemački sociolog Jürgen Habermas opisujući ga „kao ono što cilja na izmjenu društveno-političke uloge i nesumnjivi povratak religije u javni prostor“. Usp. Šadić, R. *Religija u postsekularnom dobu*, *Logos*,

mišljenja smo da je današnjem tehnički naprednom čovjeku i društvu potrebna svijest o temeljnim vrijednostima, u vidu jednog temeljnog etosa čovječanstva, odnosno temeljni zaokret prema odgovornosti čovječanstva.⁶ Ta odgovornost se očituje putem odgovornog djelovanja svakog pojedinca u zaštiti onih temeljnih vrijednosti, u zaštiti svakog radnika, obitelji, čitave zajednice i svega onog što nas okružuje. Međutim, važno je istaknuti da naša zadaća u ovom radu nije da problematiziramo i ukažemo na sve moguće etičke i moralne probleme i krize s kojima se naše suvremeno društvo susreće, ali se sve one, kao i neke druge moraju uzeti u obzir ako se želi ozbiljno kritički promišljati pitanje duboke moralne i etičke krize našega društva. Te opasnosti očituju se prvenstveno u obliku društvene razjedinjenosti i čovjekove dezorijentiranosti. Na jednoj strani težimo prema sve boljem i naprednijem gospodarskom razvoju, koji bi nam trebao osigurati trajno zadovoljstvo, sreću i blagostanje, sa druge strane taj isti razvoj i napredak donosi nam duhovno siromaštvo, otuđenost, nezadovoljstvo, brojne krize i napetosti. To stanje se iščitava u pozivu Hansa Jonasa na budnost i stalnu provjeru u razvoju i primjeni moderne tehnologije. „Moderna tehnologija, informirana sa znanjima dobivenim nikad dubljim zadiranjem u prirodu i pogonjena snagama tržišta i politike, unaprijedila je ljudsku moć iznad bilo čega dosad poznatog ili ikada sanjanog. To je moć nad materijom, nad životom na Zemlji i nad čovjekom samim; i koja nastavlja rasti u ubrzanu tempu Njezino nesputano ostvarivanje kroz oko dva stoljeća sada je pogodilo materijalni posjed njezinih nositelja i glavnih korisnika, industrijskog „Zapada“, na dosad jednako nepoznate visine u povijesti čovječanstva“.⁷ Taj ubrzani povijesni razvoj i napredak dao je čovjeku nove i neograničene mogućnosti, dao mu je moć da vlada nad sobom

7(2019)1-2, str. 80.

- 6 Kada je riječ o odgovornosti i odgovornom djelovanju u bitnome se oslanjamo na promišljanja dvojice prethodno navedenih autora: poljskog filozofa Romana Ingardena i njegovo djelo *Mala knjiga o čovjeku*, Naklada Breza, Zagreb, 2012., te djelo *Princip odgovornosti* njemačkog filozofa i teologa Hansa Jonasa koji će upravo poziv na ljudsku odgovornost staviti u središte svoje etike. Usp. Jonas, H *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, „Veselin Masleša“, Sarajevo, 1990.
- 7 Ovaj navod preuzet je iz predgovora engleskom izdanju iz 1984. godine: „Preface To the English Edition“, u: Jonas, H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, University of Chicago Press, Chicago, London, 1984., str. ix.

i drugima, sposobnost za uništenje ne samo drugih već i samoga sebe. Opravdana pitanja koja se u tom posvemašnjem kaosu postavljaju glase: kako ispravno razumjeti uzroke takve destruktivne i krajnje ozbiljne općedruštvene klime? Odnosno, na koji način kontrolirati tu neograničenu moć koja je dana u ruke čovjeku? Jedini i pravi odgovor je u njenom ograničavanju. To potvrđuje Joseph Ratzinger navodeći da: „Međusobno ograničenje moći i strah od vlastitog preživljavanja pokazali su se kao spasonosne snage“.⁸ Međutim, puno važnijim smatramo djelovanje u promjeni svijesti svakog pojedinca, jer „živimo u opasnim vremenima koje traže etički konsenzus svih razumnih i duhovni ljudi svijeta u potrazi za modelima suživota i suradnje bez kojih nema budućnosti“.⁹ Kako bi se to ostvarilo preduvjet je sloboda, „osoba koja snosi odgovornost za svoj čin mora u svojim odlukama i u svojim činima biti slobodna“.¹⁰ Budući da se naše tehnički napredno i moderno društvo nalazi u dubokoj moralnoj i duhovnoj krizi od religija i religijskih zajednica zahtijeva se prije svega sloboda u promicanju iskrenog dijaloga, sloboda za otvorenu komunikaciju, sloboda za suradnju i prihvaćanje drugoga i drugačijeg. Iako nerijetko svjedočimo kako su upravo religije i religijske skupine predvodnice različitih sukoba, mržnji, fanatizma i nerazumijevanja među ljudima i kulturama, mišljenja smo da unatoč svim tim svojim zastranjenjima svjetske religije u suvremenom svijetu imaju odgovornu zadaću da putem međureligijskog dijaloga ostvare svoju slobodu i budu promicateljice mira, tolerancije i temeljnih ljudskih vrjednota u izgradnji boljeg i pravednijeg društva. Drugim riječima,

8 Usp. Habermas, J.; Ratzinger, J. *Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion*, nav. dj., str. 45.

9 Usp. Kuzmič, P. *Za bolji život i pravedniji svijet – etika, politika, religija*, Synopsis, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, Sarajevo, 2019., str. 31.

10 Usp. Ingarden, R. *Mala knjiga o čovjeku*, nav. dj., str. 92. U tom smislu Jürgen Habermas navodi da: „Svjetonazorska neutralnost državne vlasti koja svakom građaninu jamči jednake etičke slobode nespojiva je s političkim poopćavanjem sekularnog pogleda na svijet. Sekularizirani građani, ukoliko nastupaju u svojoj ulozi građana države, ne smiju načelno ni religijskim slikama svijeta osporiti potencijal istine, niti sugrađanima vjernicima oduzeti pravo da religijskim jezikom daju svoj doprinos javnim raspravama. Liberalna politička kultura može čak od sekulariziranih građana očekivati da sudjeluju u naporima prevođenja relevantnih priloga iz religioznoga u javno dostupan jezik“. Habermas, J.; Ratzinger, J. *Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion*, nav. dj., str. 36.

one su sposobne i pozvane da uspješno posreduju onaj temeljni etos čovječanstva.¹¹

3. Suvremeno vrijeme društvene razjedinjenosti i čovjekove dezorijentiranosti

Zasigurno da je naše moderno 21. stoljeće obilježeno velikim promjenama koje su zahvatile gotovo sva područja ljudskog života. Brojne studije i znanstvena istraživanja pokazuju da naše moderno, zapadno društvo u toj svojoj transformaciji uvijek i iznova traga za novom epohom, u tom procesu transformacije značajnu ulogu ima upravo sekularizacija. Međutim, taj proces posvjetovljenja ne treba promatrati isključivo u onom negativnom kontekstu, kao prijetnja nestanku religija, jer to „nije vrijeme bez religije, nego vrijeme mogućega izabiranja religije“.¹² Istina da je to „vrijeme u kojem je religija izgubila svoju samorazumljivost“¹³, međutim, kao što olujni vjetar svojom snagom bistri i pročišćava more, tako su i određeni izazovi posvjetovljenja za religije i religijske zajednice, ali i za svakog čovjeka i društvo, prilika za duhovno pročišćavanje. Da je moguće svjedočiti svoju vjeru i poslanje na autentičan način svojim su primjerom pokazali: sv. Franjo Asiški, Dietrich Bonhoeffer, Simone Weil, Marija Elizabeta Skobtsova, Aristides de Sousa Mendes, Alfred Delp, Dom Hélder Câmara, Bartolomé de Las Casas i brojni drugi.¹⁴ Ujedno, oni nam ukazuju na činjenicu da se današnje religije i čitavo suvremeno društvo suočavaju s jednim ozbiljnim i velikim

11 Pojam etosa ovdje se razumijeva isključivo kroz dva temeljna načela: *humanost* i *zlatno pravilo*. To su načela koja zastupa filozof i teolog Hans Küng putem ideje *svjetskog etosa*. „Humanost se temelji na dostojanstvu (temeljno načelo sekularne države), a zlatno pravilo (načelo većine religioznih kultura) u svojoj pozitivnoj formulaciji kaže da s drugima moramo postupati tako kako želimo da drugi postupaju s nama“. Usp. Ošljaj, B. Svjetski etos i njegova filozofska relevantnost. *Filozofska istraživanja* 136, 34(2014)4, str. 488.

12 Vučković, A. Sekularizacija društva i sakralizacija osobe, nav. dj., str. 921. To ističe i sociolog Hans Joas navodeći da su „sve one velike i dramatične prognoze, zabrinutosti i upozorenja oko nestanka kršćanstva uslijed sekularizacijskih procesa zapravo netočne“. Usp. Joas, H. *Glaube als Option. Zukunftsmöglichkeiten des Christentums*, Herder, Freiburg, 2013., str. 29.

13 Vučković, A. Sekularizacija društva i sakralizacija osobe, nav. dj., str. 921.

14 Više vidi u: Krišćić, A. *Prognani u zaborav: fragmenti o pozitivnom potencijalu religioznog*. Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2016.

problemom, a to je svođenje ljudskog života na udobnost. Sloboda od ropstva tom kultu ugodnosti i udobnosti preduvjet je za susret s drugim, za toleranciju koja nije utemeljena na ravnodušnosti. Brojni su primjeri tolerancije utemeljene na ravnodušnosti i interesne isprepletenosti religije i politike, a kršćansko iskustvo nepobitno pokazuje pogubne posljedice dospijeća religije u zagrljaj države gdje na kraju „obje stradaju: politika gubi oznake razumnosti i završava u ludilu mahovitosti, a religija se izobličuje u fanatizmu i zlu“.¹⁵ Na to ukazuje i Alen Kristić navodeći da „društva i religije prije svega moraju usvojiti mudrost položenu u povijest njihova međusobna odnosa prisjećajući se kako je istinska mudrost nazočna u odvažnosti priznavanja i učenja počinjenih pogreški“.¹⁶ U tom smislu, nikada ne bi smjeli izgubiti iz vida činjenicu kako je čovjek osim razumno biće jednako tako i biće tradicije, pripadnosti, pamćenja, kulture. Međutim, Vittorio Hösle naglašava da: „Povod brizi jest iskrivljen odnos između moći i mudrosti“.¹⁷ Društvena razjedinjenosti i čovjekova dezorijentiranosti ogleda se u «modernom trendu» lažnih vijesti i informacija, ulaskom u te mračne odaje pakla suvremeno društvo je zavedeno na put mržnje, sukoba i ratova, toj globalnoj pogubnosti uvelike doprinose religije i religijske zajednice. Na poseban način se to ogleda kroz političku, svjetovnu vlast koja upravo u religijama nerijetko vidi „način lakšeg osvajanja ili učvršćivanja vlasti«, ali i kroz „religije i njihove predstavnike od koji mnogi u sebi gaje ništa manju požudu za svjetovnom vlašću od svjetskih vlastodržaca“.¹⁸ U tom smislu Hösle će reći da treba zahtijevati temeljnu promjenu i suvremene političke svijesti, jer odgovorna politika ne može biti „ona koja omogućuje kvantitativni rast gospodarstva odnosno zadovoljenje najbesramnijih potreba, baš kao ni ona koja teži kulturnom i jezičnom identitetu vlastite nacije na štetu drugih, a konačno ponajmanje ona politika koja konfesionalnu ili religijsku homogenost nastoji postići nasiljem“.¹⁹ Bez spremnosti da se bude iskren i vjerodostojan, bez one temeljne odgovornosti krize se neće moći prevladati. Jedan

15 Usp. Jukić, J. *Lice i maske svetoga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., str. 286.

16 Kristić, A. *Religija i moć*, Rabic, Sarajevo, 2009., str. 264.

17 Usp. Hösle, V. *Filozofija ekološke krize: moskovska predavanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996., str. 36.

18 Kristić, A. *Religija i moć*, nav. dj., str. 266.

19 Usp. Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, nav. dj., str. 26.

od glavnih problema suvremenog društva i čitave naše kulture upravo je nespremnost da se otvori životu, istini koja je povezana s Kristom. A religije su pozvane preuzeti tu odgovornosti, potvrditi svoju temeljnu ulogu i poslanje nudeći svakome čovjeku smisao i nadu. U ostvarenju toga cilja glavni preduvjet je isključenje onog posvemašnjeg prožimanja države i religije, to je jedan o mogućih putova za budućnost.²⁰ Poput onih Isusovih riječi: „Nijedan sluga ne može služiti dvojici gospodara. Ili će jednoga mrziti, a drugoga ljubiti; ili će uz jednoga prijanjati, drugoga prezirati. Ne možete služiti Bogu i bogatstvu“.²¹ U enciklici *Fratelli tutti* papa Franjo će naglasiti da ako želimo i težimo za istinskom pravednošću, pravdom to možemo samo preko ljubavi, jer osveta prema drugome, prema neprijatelju ne rješava probleme, osveta nam nikakvo dobro ne može donijeti, naprotiv samo će ga još produbiti.²²

4. Pohlepa i korupcija kao dva temeljna zla našega vremena

Kao glavna područja gdje se kriza pokazala u svom „pravom svjetlu“ su pohlepa, siromaštvo i korupcija. Zasigurno su to područja gdje smo kao društvo moralno najviše zakazali, to je područje u kojem se ogleda duboka društvena razjedinjenost i čovjekova dezorijentiranost. U okruženju gdje je čisti profit glavna svrha i jedini cilj tu „na strahovit način postaje jasna čitava dramatika svijeta, gospodarskog tržišta, bez obvezujućih moralnih načela“.²³ Riječ je o

20 Kristić, A. *Religija i moć*, nav. dj., str. 266. U tom smislu Jürgen Habermas navodi da: „Svjetonazorska neutralnost državne vlasti koja svakom građaninu jamči jednake etičke slobode nespojiva je s političkim poopćavanjem sekularnog pogleda na svijet. Sekularizirani građani, ukoliko nastupaju u svojoj ulozi građana države, ne smiju načelno ni religijskim slikama svijeta osporiti potencijal istine, niti sugrađanima vjericima oduzeti pravo da religijskim jezikom daju svoj doprinos javnim raspravama. Liberalna politička kultura može čak od sekulariziranih građana očekivati da sudjeluju u naporima prevođenja relevantnih priloga iz religioznoga u javno dostupan jezik“. Habermas, J.; Ratzinger, J. *Dialektik der Säkularisierung: Über Vernunft und Religion*. Freiburg: Basel: Wien: Herder, str. 36.

21 Usp. *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., Lk 16, 13.

22 Usp. Papa Franjo. *Fratelli tutti: enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020., br. 251.

23 Usp. Müller, G. L. *Siromaštvo: izazov za vjeru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.,

jednoj duboko moralnoj, duhovnoj krizi²⁴ iz koje proizlaze i sve druge krize i zastranjenja, zasigurno su to temeljna, kulturološka pitanja na koja još nismo pronašli pravi odgovor. U traženju iskrenih i pravih odgovora ne možemo ne primijetiti kako su sve te krize i izazovi umjetno stvoreni, što je posljedica društva bez odgovornosti. Našem suvremenom i tehnički naprednom društvu nisu potrebna velika znanstvena istraživanja da bi se došlo do zaključka da je sve više korupcije, siromaštva i pohlepe, a sve manje odgovornosti i povjerenja među ljudima. Posljedice su vidljive i pogubne već danas u vidu brojnih zala koje se nanose velikom broju ljudi, proizvode se nove napetosti, sukobi i ratovi. Vjerujemo da to nije onaj bolji i pravedniji svijet o kojemu čitavo društvo sanja i nada se da će kroz tehnički napredak ostvariti. Upravo iz to razloga ističemo da je našem modernom društvu potreban jedan temeljni etički i moralni zaokret²⁵, promjena svijesti koja se mora dogoditi kod svakog pojedinca. Međutim, preduvjet za to jest sloboda, sloboda od pohlepe za novcem, moći i vladanjem nad drugima.²⁶ To se možda i najjasnije pokazalo u procesu sekularizacije gdje se u „razdvajanju Crkve i države otvorio prostor za povratak kršćanstva izvornom evanđeoskom poslanju. Odustajanjem od političke moći kršćanstvo je dobilo mogućnost djelovanja na temelju evanđelja i neovisno od svjetovnog utjecaja“.²⁷ Međutim, papa Franjo ističe da je teško popraviti korumpiranog čovjeka i njegovo srce, jer je ono zaštićeno zadovoljstvom svoje samodostatnosti da ne dopušta

str. 35.

- 24 O ulozi duhovnosti u ekonomiji više vidi u: Platovnjak, I. Uloga (kršćanske) duhovnosti u ekonomiji u svjetlu djela *Laudato si'*. *Synthesis philosophica*, 34(2019)1, str. 73-86.
- 25 Na ovom mjestu pod pojmom etika i moral prvenstveno razumijemo određene norme ponašanja. Više o razgraničenju pojmova moral i etika vidi u: Čović, A. *Pojmova razgraničenja: moral, etika, medicinska etika, bioetika, integrativna bioetika*, Čović, A., Radonić, M. (ur.). *Bioetika i dijete: moralne dileme u pedijatriji*, Pergamena, Zagreb, 2011., str. 11-24.
- 26 Papa Franjo, pravim imenom Jorge Mario Bergoglio, naglašava da: „Korumpiran čovjek ne poznaje bratstvo ili prijateljstvo već *suučesništvo*. Korumpiran čovjek na vlasti će uvijek uključivati druge u vlastitu korupciju, *unizit će ih do svoje mjere* i učiniti ih *suučesnicima vlastitoga izbora stila*“. Usp. Bergoglio, J. M. *Korupcija: zlo našega vremena*, Verbum, Split, 2015., str. 34-35.
- 27 Kristić, A. *Religija i moć*, nav. dj., str. 267.

nikakvo preispitivanje: „Sebi zgrće blago, a ne bogati se u Bogu“.²⁸ Iz samodostatnosti i neodgovornog ponašanja pojedinca proizlaze brojna zla, jer „u korumpiranu čovjeku postoji temeljna samodostatnost koja započinje nesvjesno, a kasnije biva prihvaćena kao nešto najprirodnije. Ljudska samodostatnost nikada nije apstraktna. To je stav srca u odnosu prema *blagu* koje ga zavodi, umiruje i vara“.²⁹ Tako André Chouraqui u djelu: *Deset zapovijedi danas: deset besjeda za pomirenje Čovjeka s ljudskošću* ističe kako je pohlepa i nezasićena glad za novcem i moći glavni uzrok što se upravo odgovornost zanemaruje, odnosno što se nerijetko dokidaju i zanemaruju one temeljne ljudske vrijednosti. U tim relacijskim odnosima „bilo bi važno razviti individualnu svijest o relativnosti novca, što bi, možda, smanjilo pohlepu za zaradom. Najbolje rješenje izvelo bi se reformom pojedinca, radije nego li kakvom društvenom revolucijom. Iskustvo je pokazalo da su jedino pojedinci kadri da se poprave, dok su društvene zajednice pritisnute snagom nepobjedive inercije“.³⁰ Indijski političar i vođa Mahatma Gandhi rekao je da „svijet ima dovoljno za svačiju potrebu, ali nema dovoljno za svačiju pohlepu“. Te njegove proročke riječi pokazuju se istinitima i danas, u ovom našem modernom, suvremenom društvu, to najbolje opisuje Vittorio Hösle govoreći da: „Bit našeg vremena možda najgrublje pokazuje to što je Božić, koji je trebao slaviti rođenje utemeljitelja jedne izvorno asketske religije, u međuvremenu iskrivljen do isključivo gospodarskog događaja koji na koncu godine tjera potrošačku opijenost u najluđe visine“.³¹ Da pohlepa za materijalnim razara bit svakog čovjekova potvrđuje i kardinal Gerhard Ludwig Müller: „pohlepa je pravi uzrok uništavanja moralnih vrednota, čija snaga za dobrobit čovjeka potječe iz jedinog izvora koji čovjeka dovodi do njegova bližnjega i omogućuje mu da drugi čovjek uistinu postane bližnji“.³² O toj neodoljivoj pohlepi za vladanjem, vlašću piše Meša Selimović u svom romanu *Tvrđava*: „Vlast je najteži porok. Zbog nje se ubija, zbog nje se gine, zbog nje se gubi

28 Biblija: *Stari i Novi zavjet*, Lk 12, 21, navod prema: Bergoglio, J. M. *Korupcija*, nav. dj., str. 10.

29 Bergoglio, J. M. *Korupcija*, nav. dj., str. 20.

30 Usp. Chouraqui, A. *Deset zapovijedi danas : deset besjeda za pomirenje Čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb, 2005., str. 217.

31 Usp. Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, nav. dj., str. 23.

32 Müller, G. L. *Siromaštvo: izazov za vjeru*, nav. dj., str. 35.

ljudski lik. Neodoljiva je, kao čarobni kamen, jer pribavlja moć. Ona je duh iz Aladinove lampe, koji služi svakoj budali koja ga drži. Odvojeni ne predstavljaju ništa; zajedno, kob su ovoga svijeta“.³³

Pitanja pohlepe i korupcije područja su gdje se jasno pokazuje da smo kao društvo etički i moralno zakazali, te u onom duhovnom smislu opasno skrenuli s pravoga puta. To su zastranjenja za koja će papa Franjo s pravom reći da su dva glavna zla našega modernog vremena. Krećemo se u ozračju pobjede, samodostatnosti i trijumfalizma, a „svaka korupcija raste i ujedno se izražava u ozračju trijumfalizma. Trijumfalizam je idealno plodno tlo za koruptivna ponašanja jer korumpiranu čovjeku iskustvo govori da takva ponašanja daju dobre rezultate pa se tako osjeća *pobjednikom*, trijumfira. Korumpiran se čovjek *potvrđuje* i istodobno *napreduje* u ovome trijumfalnom ozračju. Sve ide dobro. I iz ovoga *disanja punim plućima*, uživanja u povoljnom vjetru, situacije se preuređuju i rekonstruiraju po pogrješnim vrjednovanjima“.³⁴ Da od te pošasti nije zaštićeno ni područje znanosti jasno ističe i Jacques Maritain: „ne pripada znanosti da ravna našim životom, već mudrosti; posljednja svrha civilizacije nije na području prijelazne već immanentne djelatnosti: da bi se stroj, industrija i tehnika zbiljski stavili u službu čovjeku, valja ih staviti u službu etike kojoj su sadržaj osoba, ljubav i sloboda. Teška bi zabluda bila odbaciti stroj, industriju i tehniku, koji su po sebi dobri; naprotiv, treba ih primijeniti u gospodarstvu obilja. No racionalistička je obmana ne shvatiti da treba birati između civilizacije koja je po svojoj biti industrijska i civilizacije koja je po svojoj biti ljudska i kojoj je industrija samo sredstvo, dakle nešto podređeno zakonima koji nisu njezini“.³⁵ Ove Maritainove riječi biti će nam puno jasnije i razumljivije ako se osvrnemo i pogledamo povijesni razvoj našeg zapadnog društva, „[...] takvo se društvo u svome samoshvaćanju ne želi pozivati ni na što drugo osim na sebe samo. Ne treba mu nikakva druga instancija ni ikakav drugi autoritet iznad ili mimo samoga društva. Dok s druge strane, to isto društvo u sebi samome stvara vrednote koje nadilaze

33 Selimović, M. *Tvrđava: roman*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1983., str. 169.

34 Bergoglio, J. M. *Korupcija*, nav. dj., str. 32-33.

35 Usp. Maritain, J. *Cjeloviti humanizam*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989., str. 233-234.

samo društvo, a prema kojima se ono osjeća obveznim“.³⁶ To možemo iščitati već na samom početku europskog ustava gdje se isključuje priziv na Boga i kršćanstvo, a umjesto toga se ističe njena kulturna, humanistička i religijska baština, odnosno uloga ljudske osobe i njezina nepovrediva i neotuđiva prava kao središnje mjesto u europskom ustavu.³⁷ Društvo u kojem je sve to moguće sebe olako i bez kritičkog propitkivanja naziva demokratskim, tehnički naprednim, modernim, odnosno sekulariziranim. Međutim, bez ozbiljnog i dubokog kritičkog propitivanja svoga odnosa prema sebi samome, ali i društvu u kojem se nalazi čovjek neće biti u mogućnosti osloboditi se zlih okova korupcije i pohlepe kao volje za vladanjem i moći. Jer, kako to ističe papa Franjo „korumpiran čovjek ne percipira svoju korupciju, on teško može izaći iz svoga stanja zbog unutarnjega grizodušja. Moć mu je na tomu području *anestezirana*. Obično ga Gospodin spašava kušnjama koje mu donose životne situacije (bolesti, gubitak bogatstva, voljenih osoba itd.) i upravo one slamaju korumpirani oklop i omogućuju da prodre milost. Tada može biti izliječen“.³⁸ S pravom možemo reći da su pohlepa i korupcija bijeg od slobode, a „bijeg od slobode nerastavljivo je povezan s bijegom od odgovornosti, jer je sloboda pretpostavka odgovornosti. Koliko čovjek ima slobode toliko ima i odgovornosti“.³⁹

5. Pitanje odgovornosti kao temeljni izazov našeg vremena

Pitanje odgovornosti⁴⁰ u isto vrijeme može poslužiti kao putokaz,

36 Usp. Vučković, A. *Sekularizacija društva i sakralizacija osobe*, nav. dj., štr. 918.

37 U preambuli *Lisabonskog ugovora Europske unije* potpisanog 13. prosinca 2007. godine stoji: „Nadahnuti kulturnim, vjerskim i humanističkim nasljeđem Europe iz koje su se razvile opće vrijednosti nepovredivih i neotuđivih prava ljudskog bića, slobode, demokracije, jednakosti i vladavine prava...“. Lisabonski ugovor Europske unije (2007.) - Konsolidirani tekst Ugovora o Europskoj uniji (Maastricht, 1992.) - Konsolidirani tekst Ugovora o funkcioniranju Europske unije (Rim,1957.): protokoli, prilozi i izvave. *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, 16(2009), str. 34. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/51081>.

38 Bergoglio, J. M., *Korupcija*, nav. dj., štr. 23.

39 Babić, M. *Temeljna pitanja suvremene filozofije*, Plejada, Zagreb, Sarajevo, 2017., str. 279.

40 Na ovom mjestu pitanje odgovornosti promišljamo upravo na tragu prethodno

ali i kao kušnja koja nas spašava i omogućava da prodre milost istine i dobrote. Drugim riječima, odgovornost pruža mogućnost ispravljanja svih onih moralnih i etičkih zastranjenja, te ponovno vraćanje na put ispravnog i etički utemeljenog, odgovornog djelovanja s kojeg je i filozofija skrenula.⁴¹ Jer, bez „slobode i odgovornosti, nema ni morala niti moralne obveze, ni moralne norme, onda su moralna pitanja prevladana i time je proizveden kraj etike“.⁴² Pozivajući se na već prethodno spomenutog filozofa Charlesa Taylora i njegovo djelo *A Secular Age*, Mile Babić naglašava: „Ako je čovjek nesposoban za slobodu i za odgovornost, onda je nesposoban za grijeh, izgubio je osjećaj za grijeh, svijest o grijehu, onda grijeh proglašen bolešću spada u terapeutiku, a ne u etiku i u moralnu teologiju. Umjesto moralnog registra danas imamo terapijski“, odnosno „čovjekovo dostojanstvo umanjeno je upravo prevođenjem moralnih pitanja u terapijska, pretvaranje moralke u terapeutiku, a grijeha u bolest“.⁴³ U nastojanju da postane učinkovit pokušaj u rješavanju permanentnih kriza, sukoba i napetosti, koja nisu nastala sama od sebe, već neodgovornim djelovanjem čovjeka, brazilski filozof i teolog Leonardo Boff ističe važnost osmišljavanja novog *etos*a koji omogućuje novi suživot ljudskih bića s drugim bićima u životnoj zajednici, novi *etos* koji će istaknuti novi osjećaj strahopoštovanja pred svakim životom.⁴⁴ Kada je u pitanju temeljna etička suglasnost, od svega prethodno izrečenog puno je važnija činjenica da se ni u kojem slučaju ne smije ostati samo na teorijskoj osnovi oko općenitih programskih riječi, već naprotiv nužno je njeno konkretno, praktično potvrđivanje, zapravo

navedenog njemačkog filozofa i teologa Hansa Jonasa i njegove etike odgovornosti kao „etike za tehnološku civilizaciju“, odnosno etičke koncepcije koja se temelji na pojmu *dugoročne odgovornosti* koja bi nam treba poslužiti kao neka vrsta orijentira u novoj situaciji čovječanstva. Usp. Jonas, H. *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1990.

- 41 Usp. Čović, B., Marinčić, M. Društvena odgovornost za zdravo društvo u kontekstu promišljanja Küngova projekta svjetski etos. *Filozofska istraživanja*, 36(2016)3, str. 474.
- 42 Babić, M. *Temeljna pitanja suvremene filozofije*, nav. dj., str. 280.
- 43 Usp. Taylor, C. *A Secular Age*, nav. dj., str. 618-623, navod prema: Babić, M. *Temeljna pitanja suvremene filozofije*, nav. dj., str. 280.
- 44 Usp. Boff, L. *Global Civilization: Challenges to Society and to Christianity*, Routledge, London, New York, 2005.

zahtijeva se promjena svijesti.⁴⁵ U tom smislu je, na zasjedanju drugog Parlamenta svjetskih religija u Chicagu, 4. rujna 1993. godine usvojena *Deklaracija o svjetskome ethosu (Declaration Toward a Global Ethic)*⁴⁶ gdje se jasno i nedvosmisleno zahtijeva promjena svijesti: „Sva povijesna iskustva pokazuju da se naša Zemlja ne može promijeniti nabolje bez promjene svijesti pojedinaca i javnosti (...) Svaki pojedinac raspolaže ne samo nepovredivim dostojanstvom i neotuđivim pravima nego i neporecivom odgovornošću za ono što poduzima ili ne poduzima. Svi naši izbori i djela, pa čak i naši promašaji i propusti, uzrokuju posljedice. Tu odgovornost čuvati, produbljivati i predavati budućim generacijama, to predstavlja naročitu zadaću religija“.⁴⁷ Zapravo, etički temeljni zahtjev Deklaracije iz Chicaga mora postati temeljnim pravilom ponašanja, odnosno pravila za sva područja života, koja pri tome neće vrijediti samo za pojedince već i za sve obitelji, zajednice, narode, nacije i vjere, a to je ono najosnovnije što je moguće zahtijevati od svakog čovjeka.⁴⁸ Iako je svaka ljudska osoba beskrajno dragocjena i treba je bezuvjetno štiti, jednako kao i život svih drugih biljnih i životinjskih bića. Međutim, mi kao ljudska bića snosimo tu veliku odgovornost i za buduće generacije, za čitav naš planet Zemlju, za sve ono što nas okružuje.⁴⁹ U suvremenom pluralističkom društvu potrebno je tragati za diskursom o onim etičkim temeljima, o temeljnim vrijednostima koje uključuju sve ljude našega planeta, neovisno o njihovoj vjerskoj, svjetonazorskoj ili filozofskoj pripadnosti i djelovanju, to je ujedno i bioetički put, jer bioetika kao područna, relacijsko-filozofska i pluriperspektivna etika⁵⁰, za čiji je

45 Usp. Čović, B. *Svjetski etos i svjetsko gospodarstvo: doktorska disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2020., str. 32.

46 Küng, H., Kuschel, K. J. (ur.). *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, Continuum, New York, 1993., str. 43–76. Na susretu s poglavarima velikih svjetskih religija u Chicagu 4. rujna 1993. godine, osim usvajanja *Deklaracija o svjetskom etosu*, po prvi puta je predstavljen programski koncept pod nazivom *Projekt Weltethos* švicarskog teologa Hansa Künga koji će tu ideju dodatno razraditi u djelu identičnog naslova: *Projekt Weltethos*, Piper, München, Zürich, 1990. Više vidi na: <https://www.weltethos.org/ueber-die-stiftung/was-ist-weltethos/>.

47 Küng, H., Kuschel, K. J. (ur.). *A Global Ethic*, nav. dj., str. 75–76.

48 Usp. Küng, H. *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007., str. 233.

49 Usp. Küng, H., Kuschel, K. J. (ur.). *A Global Ethic*, nav. dj., str. 26.

50 Usp. Čović, A. *Etika i bioetika: razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, 2007.

nastanak zaslužna prvenstveno medicina, uključuje sva ona područja i djelatnosti kojima je briga za život u svoj svojoj raznolikosti, oblicima i pojavnostima.⁵¹ O traganja za jednim društvenim etosom, a ne samo individualnim, pojedinačnim, naglašava i švicarski teolog Hans Küng u svojoj knjizi *Projekt Weltethos*⁵². Pod takvim etosom je potrebno misliti čovjekov cjelokupni unutarnji stav i moralno uvjerenje, čovjekovo sebeobvezivanje na povezujuće vrijednosti, neopoziva mjerila i osobne temeljne stavove ili kreposti. U tom odgovornom i moralnom ponašanju svake pojedine osobe, na poseban način se ističu osobe koje imaju bitnu odgovornost u donošenju važnih odluka. U tom smislu Küng izražava svoje duboko žaljenje za ustanovama koje su pretrpjele veliku štetu tijekom prethodnih godina upravo iz razloga što su nesavjesno postupali njihovi najvažniji dužnosnici. Navodeći niz takvih primjera, on će reći kako su te osobe nerijetko svojim nesavjesnim i neodgovornim ponašanjem često dovodile vlastiti poziv, ugled i profesiju na zao glas, a „[...] bez etičke volje, bez čudorednog zamaha, bez moralne energije, nije moguće niti započeti savladavanje velikih prepreka 21. stoljeća.“⁵³ Možemo se složiti s činjenicom da svako vrijeme, pa i ovo naše moderno, nosi brojne izazove i krize, ali ostaje pravo pitanje kako i na koji način ćemo na njih odgovoriti.⁵⁴ Možda je sazrelo vrijeme, reći će Küng, uputiti poziv da: „u sadašnjem trenutku svjetske religije preuzmu posebnu odgovornost za svjetski mir. A vjerodostojnost svih religija, pa i onih manjih, ovisit će ubuduće o tome da više naglašavaju ono što ih sjedinjuje, a manje što ih razdvaja. Jer, čovječanstvo si sve manje smije priuštiti da religije na ovoj Zemlji potiču ratove, umjesto da stvaraju mir; da se prepuštaju fanatizmu, umjesto da traže pomirbu; da prakticiraju nadmoć, umjesto da vježbaju dijalog“.⁵⁵

51 Pluriperspektivno i integrativno obilježje bioetike jasno sažima Luka Tomašević u svom predgovoru knjige Van Rensselaera Pottera pod naslovom: *Bioetika. Most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, Rijeka, 2007., str. 15.

52 Küng, H. *Projekt svjetski etos*, Miob naklada, Velika Gorica, 2003.

53 Usp. Küng, H. *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, nav. dj., str. 235.

54 Kada je u pitanju budućnost religija Rusmir Šadić ističe da to ne ovisi samo o religijama već i “o razvoju brojnih društvenih fenomena koji bi religiju mogli voditi ka sasvim novim stazama i formama unutar društvenog djelovanja”. Usp. Šadić, R. *Religija u postsekularnom dobu*, nav. dj., str. 94.

55 Küng, H. *Projekt svjetski etos*, nav. dj., str. 18.

6. Zaključak

U konačnici možemo ustvrditi, budući da se susrećemo s ozbiljnom duhovnom krizom, da će jedno od temeljnih pitanja naše budućnosti biti kako očuvati vlastiti identitet i dostojanstvo. Smatramo da se moderni čovjek i društvo ne smiju umoriti u potrazi za onim temeljnim vrijednostima koje će nam pomoći u rješavanju permanentnih kriza suvremenog svijeta. U tom posvemašnjem traganju nikako ne bi smjeli podleći opasnosti da budemo zavedeni naivnim tumačenjem kako je etički usmjerena svjetska politika zapravo podređivanje politike etici. Naprotiv, brojni primjeri pokazuju da se pohlepa i korupcija rađaju upravo u ozračju odvojenosti etike od svjetske politike. Izazovi i problemi kojima svjedočimo više se ne rješavaju dijalogom i mirom, već pohlepom. A čovjek će, kako ističe Vittorio Hösle, „morati otpisati mnoge potrebe koje si je priuštio [...], a njihovo bi univerzaliziranje moglo i uništiti Zemlju. [...] Mnogima će to pasti teško, i to ne samo zbog tromosti i razmaženosti čovjeka, već i stoga što se socijalna struktura mnogih društava oblikovala tako da socijalni prestiž ovisi o zadovoljenju najapsurdnijih potreba“.⁵⁶ Iz takve potrebe nužno se otvara i onaj temeljni zahtjev za sustavnim radom na izgradnji svijesti o etičkoj odgovornosti.⁵⁷ Možda nam određene činjenice i pokazuju da je započela jedna nova epoha u našoj ljudskoj povijesti, međutim, istinsko i pravo pitanje je započinje li s njom i epoha *nove odgovornosti* prema životu i razumijevanju života? U našem suvremenom i tehnički naprednom društvu prisutne su dvije potpune suprotnosti, na jednoj je „sumnja iz tendencijskog pogoršanja uvjeta života i ugrožavanje samog života, a na drugoj nada zbog vjere u učinkovitost čovjekova razuma i savjesti – kako na individualnoj tako i na institucionalnoj razini“.⁵⁸ Iako nam stvarnost pokazuje drukčiju sliku: posvemašnjeg kaosa, društvene razjedinjenosti i čovjekove dezorijentiranosti, vjerujemo kako će u konačnici ipak prevladati nada, svijest da nam orijentiranjem ponašanja mora postati onaj Kantov „kategorički imperativ“: „Djeluj tako da maksima tvoje volje u svako doba ujedno može da važi kao princip općega zakonodavstva.“⁵⁹, odnosno Isusovo

56 Usp. Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, nav. dj., štr. 70-71.

57 Küng, H. *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, nav. dj., štr. 221

58 Usp. Cifrić, I. *Bioetička ekumena: odgovornost za život susvijeta*, Pergamena, Zagreb, 2007., štr. 142.

59 Kant, I. *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990., štr. 64.

„Zlatno pravilo“: „Sve što želite da ljudi čine vama, činite i vi njima“ U tome je sav Zakon i Proroci“. ⁶⁰ U stvaranju sigurnije sadašnjosti i bolje budućnosti: „Čovjek pojedinac mora svijest o odgovornosti čovjeka pred Bogom i duh bratstva u dubinama svijesti učiniti najdubljom nakanom svoje osobnosti. Samo se tako može ograničiti pohlepa za novcem i moću kao izvorom svakoga zla“. ⁶¹

Conclusion

In the bottom line, we can conclude, because of the deep spiritual crisis, that one of the basic questions for our future is how to preserve our own identity and dignity. We consider that the contemporary man and society must not get tired of the search for the fundamental values that can be helpful in the solving of modern world crises. In this comprehensive search we should at all costs avoid the danger of being seduced by a naïve explication that ethics-aimed world politics is in fact a submission of politics to ethics. On the contrary – there are numerous examples showing us that the root of greed and corruption is entirely in the atmosphere of separating ethics from the world politics.

Challenges and problems present in our society are no more solved by dialogue and peace, but by greed. As Vittorio Hösle points out: “... man has to write off a lot of needs that he has already been able to afford... and the universalisation of these needs could probably ruin the Earth... It will be hard for a lot of people, not only because of man’s indolence and indulgence, but also because of many societies’ social structure being formed in a way that the social status depends on the gratification of the most absurd needs.” [Hösle, V. *Filozofija ekološke krize*, 71.] From such needs a basic request for a systematic work on developing an awareness of ethical responsibility is indispensably born.

Perhaps certain facts lead to a conclusion that a new epoch of our history has just begun. However, the real and truthful question is if

60 *Biblija: Stari i Novi zavjet*, usp. Mt 7, 12. Upravo je *Zlatno pravilo* princip kojeg nalazimo i u samim počecima čovječanstva, neke od primjera „zlatnog pravila“ vidi u: Čović, A., Radonić, M. (ur.). *Bioetika i dijete*, nav. dj., str. 14., kao i Küng, H., *Projekt svjetski etos*, nav. dj., str. 75-79.

61 Müller, G. L. *Sironištvo: izazov za vjeru*, nav. dj., str. 36.

the epoch of a new responsibility towards life and the understanding of life has begun at the same moment. In our modern and technically progressive society there are two complete oppositions – on the one hand, there is a doubt because there is a tendency of life conditions getting worse, even to the point of the endangerment of life as such; and on the other hand, there is a hope because of the confidence in the efficiency of man’s reason and conscience, on the individual, as well as on the institutional level. [Cifrić, 2007., 142.]

In spite of the reality being quite different, chaotic, full of social dissent and human loss of direction, we believe that, in the bottom line, the hope will prevail, as well as the awareness that the guide for our behaviour has to become the categorical imperative of Immanuel Kant: “Act in such a way that the maxim of your will is in every moment valid as a principle of general legislation” [Kant, 1990. 64.], or the Golden Rule of Jesus: “So in everything, do to others what you would have them do to you, for this sums up the Law and the Prophets.”

These words of G. L. Müller are important in creating a safer present and a better future: “The awareness of responsibility to God, as well as the spirit of brotherhood in the depths of our consciousness, should become the most profound purpose of our personality. It is the only way to limit the greed for wealth and power, that is the origin of every evil.” [Müller, 2015. 36.]

Literatura:

1. Babić, Mile. *Temeljna pitanja suvremene filozofije*, Plejada, Zagreb, Sarajevo, 2017.
2. Bergoglio, Jorge Mario. *Korupcija: zlo našega vremena*, Verbum, Split, 2015.
3. *Biblija: Stari i Novi zavjet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990.
4. Boff, Leonardo. *Global Civilization: Challenges to Society and to Christianity*. Routledge, London, New York, 2005.
5. Brebrić, Stjepan. Ovjere sekularizacije – aktualnost Mardešićevih istraživanja. *Nova prisutnost*, 3(2016)14, str. -341 368.
6. Chouraqui, André. *Deset zapovijedi danas: deset besjeda za pomirenje Čovjeka s ljudskošću*, Konzor, Zagreb, 2005.
7. Cifrić, Ivan. *Bioetička ekumena: odgovornost za život susvijeta*,

- Pergamena, Zagreb, 2007.
8. Čović, Ante. *Etika i bioetika: razmišljanja na pragu bioetičke epohe*, Pergamena, Zagreb, 2007.
 9. Čović, Ante; Radonić, Marija (ur.). *Bioetika i dijete: moralne dileme u pedijatriji*, Pergamena, Zagreb, 2007.
 10. Čović, Berislav. *Svjetski etos i svjetsko gospodarstvo: doktorska disertacija*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2020.
 11. Čović, Berislav; Marinčić, Mile. Društvena odgovornost za zdravo društvo u kontekstu promišljanja Küngova projekta svjetski etos. *Filozofska istraživanja*, 3(2016)36, str. 491-473.
 12. Fromm, Erich. *Imati ili biti? Naprijed*, Zagreb, 1979.
 13. Habermas, Jürgen; Ratzinger, Joseph. *Dialektik der Säkularisierung*, Herder, Freiburg, Basel, Wien, 2011.
 14. Höslle, Vittorio. *Filozofija ekološke krize: moskovska predavanja*, Matica hrvatska, Zagreb, 1996.
 15. Ingarden, Roman. *Mala knjiga o čovjeku*, Naklada Breza, Zagreb, 2012.
 16. Joas, Hans. *Glaube als Option. Zukunftsmöglichkeiten des Christentums*, Herder, Freiburg, 2013.
 17. Jonas, Hans. *Princip odgovornosti: pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, "Veselin Masleša", Sarajevo, 1990.
 18. Jonas, Hans. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*, University of Chicago Press, Chicago, London, 1984.
 19. Jukić, Jakov. *Lice i maske svetoga*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997.
 20. Kant, Immanuel. *Kritika praktičkog uma*, Naprijed, Zagreb, 1990.
 21. Kristić, Alen. *Prognani u zaborav: fragmenti o pozitivnom potencijalu religioznog*, Synopsis, Zagreb, Sarajevo, 2016.
 22. Kristić, Alen. *Religija i moć*, Rabic, Sarajevo, 2009.
 23. Kuzmič, Peter. *Za bolji život i pravedniji svijet - etika, politika, religija*, Synopsis, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb, Sarajevo, 2019.
 24. Küng, Hans. *Projekt Weltethos*. Piper, München, Zürich, 1990.
 25. Küng, Hans. *Projekt svjetski etos*, Miob naklada, Velika Gorica, 2003.
 26. Küng, Hans. *Svjetski ethos za svjetsku politiku*, Intercon, Zagreb, 2007.
 27. Küng, Hans; Kuschel, Karl Josef (ed.). *A Global Ethic. The Declaration of the Parliament of the World's Religions*, Continuum,

- New York, 1993.
28. Lisabonski ugovor Europske unije (2007.) - Konsolidirani tekst Ugovora o Europskoj uniji (Maastricht, 1992.) - Konsolidirani tekst Ugovora o funkcioniranju Europske unije (Rim, 1957.): protokoli, prilozi i izjave (glavni redaktor hrvatskoga prijevoda Davorin Rudolf). *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, 2009(16), str. 418-1. Preuzeto sa: <https://hrcak.srce.hr/51081> (pristup 5. 9. 2023.).
 29. Mardešić, Željko. *Rascjep u svetome*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2007.
 30. Mardešić, Željko. *Sekularizacija i sekularizam. Kana*, 4. Kršćanska sadašnjost. Zagreb, 2005.
 31. Maritain, Jacques. *Cjeloviti humanizam*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1989.
 32. Müller, Gerhard Ludwig. *Siromaštvo: izazov za vjeru*; u suradnji s Gustavom Gutiérrezom i Josefom Sayerom; popratne riječi pape Franje, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.
 33. Ošljaj, Borut. Svjetski etos i njegova filozofska relevantnost. *Filozofska istraživanja* 136, 4(2014)34, str. 496-487.
 34. Papa Franjo. *Fratelli tutti: enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2020.
 35. Platovnjak, Ivan. Uloga (kršćanske) duhovnosti u ekonomiji u svjetlu djela Laudato si'. *Synthesis philosophica*, 34(2019)1, str. 73-86.
 36. Potter, Van Rensselaer. *Bioetika. Most prema budućnosti*, Medicinski fakultet u Rijeci, Katedra za društvene znanosti, Rijeka, 2007.
 37. Selimović, Meša. *Tvrđava: roman*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1983.
 38. Srakić, Marin. Sekularizacija grijeha i krivnje. *Bogoslovska smotra*, 4(1976)46, str. 404-394.
 39. Šadić, Rusmir. Religija u postsekularnom dobu. *Logos*, -1(2019)7 2, str. 94-79.
 40. Taylor, Charles. *A Secular Age*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2018.
 41. Vučković, Ante. Sekularizacija društva i sakralizacija osobe. *Bogoslovska smotra*, 4(2012)82, str. 938-917.